

Trosopplæring, åndelig utvikling og diapraksis.

Arbeid i flerkulturelle lokalsamfunn¹

AV HANS MORTEN HAUGEN

This article draws on others' findings on the spiritual development of children and adolescents. Acknowledging that spiritual development can promote tolerance of other religions and renewed interest in one's own religion, the article specifies the overlaps between religiosity and spirituality. This insight is then applied on Christian education in Church of Norway, identifying how such education can promote inclusive communities. A particular diaconal project in an Oslo suburb titled 'Youth Meet Elders' exemplifies a method termed 'diapraxis', by coming together and working together. Diaconia and Christian education can be mutually reinforcing, and congregations are capable of playing a greater role in their local community.

Keywords: Church of Norway • Conviviality • Diapraxis • Interreligious dialogue • Spiritual development • Youth Meet Elders

HANS MORTEN HAUGEN, f. 1971, cand.polit, lektor, dr.jur, Professor i internasjonal diakoni ved Diakonhjemmet Høgskole (fra januar 2016 VID, vitenskapelige høgskole, Postboks 184 Vindern, 0319 Oslo. Epost: haugen@diakonhjemmet.no)

Morten Holmqvist finner i sin doktoravhandling at religiøs læring hos konfirmanter skjer gjennom tre ulike logikker: som overbevisning (belief), som praksis, og som indre erfaringer (faith) (Holmqvist 2015; se også Holmqvist og Afdal 2015). Ifølge Holmqvist forholder konfirmanter seg til religion med en praksislogikk, i motsetning til konfirmantlærerne som han finner at bruker en overbevisningslogikk. Bidragsyterne i Krupka og Reite (2010) konkluderer at konfirmanter medvirkning og rituelle erfaringer gir mer positivt utbytte for holdninger til kristendom enn rent dogmatisk undervisning.

Generelt kan det sies at dersom man ser hele trosopplæringen i Den norske kirke under ett, er det nå økt vekt på praksis og erfaringer, mens trosverbevisning preget trosopplæringen tidligere. En slik endret tilnærming samsvarer med Deweys (2008) «learning by doing».

Disse funnene er viktige ikke bare for konfirmasjonsopplæringen, men for hele trosopplæringen. I denne artikkelen vil jeg rette oppmerksomheten mot diapraksis som en potensielt viktig form for praksis i Den norske kirke. Diapraksis er et begrep lansert av den danske religionsforskeren Lissi Rasmussen

¹ Takk til redaktører, to anonyme fagfeller, Kari Jordheim, Kari Karsrud Korslien, Silke Pahlke og Steinar Ims for meget nyttige tilbakemeldinger på et tidligere artikkelutkast. Ansvar for mulige feil ligger hos forfatteren.

(1997; se Oddbjørn Leirvik 2003:n4), og kan kort defineres som samhandling på tvers av religiøse og kulturelle forskjeller. Er diapraksis noe som kan knytte sammen diakoni og trosopplæring slik at menigheter både kan bidra til både økt samhold og fellesskap i sine lokalsamfunn, og gi unge gode redskaper til å forholde seg til både egen og andres tro og identitet?

Diapraksis-prosjektet ved Diakonhjemmet Høgskole skal se på menigheters arbeid for aldersgruppen 14–18 år.² Her søker vi å anvende en lite påaktet menneskerettighet, nemlig barn og unges rett til en åndelig utvikling. Konkret vil prosjektet undersøke hvordan samhandling og erfaring av andres religiøse praksiser kan fremme egen åndelig utvikling, og også bidra til inkluderende flerkulturelle lokalmiljø.

Barns åndelige utvikling er løftet fram fire ganger i Barnekonvensjonen; en gang relatert til barn med funksjonsnedsettelse (artikkel 23.3) og for øvrig relatert til innholdet i massemedia (artikkel 17), som mål på en tilstrekkelig levestandard (artikkel 27.1), og for å hindre økonomisk utbytting og uverdige arbeidsforhold (artikkel 32.1). Videre må barns utvikling i artikkel 6.2 forutsette både en materiell og en åndelig dimensjon, som tydeliggjort av Italia i forhandlingene (FN 1989:17). Barnekonvensjonen ser altså ikke eksplisitte forbindelser mellom barns åndelighet og religiøsitet. Artikkelen vil imidlertid argumentere for at det er slike forbindelser.

Ut fra en forståelse av at det er en potensielt gjensidig berikende sammenheng mellom åndelighet og religiøsitet, vil jeg undersøke hva Den norske kirke lokalt kan fremme av møtesteder for å fremme gode

og inkluderende lokalsamfunn på tvers av religiøse forskjeller. Trosopplæringsplanen i Den norske kirke, *Gud gir – Vi deler*, løfter fram betydningen av fellesskap i menigheten og lokalmiljøet (Kirkerådet 2010:19) og synliggjøring av kirken i lokalsamfunnet (Kirkerådet 2010:34). Videre heter det at trosopplæringen søker å fremme «kultur- og tradisjonsutveksling for å motivere og utruste til dialog» (Kirkerådet 2010:9; 3). Det er også relevant at diakoniplanen i Den norske kirke understreker aktivt arbeid for å «styrke fellesskap og nettverk generelt i lokalsamfunn» (Kirkerådet 2008:18). Den norske kirke ønsker altså å være en ressurs i lokalsamfunnet.

Innledningsvis er det relevant å vite hva som finnes av ressurser innenfor Den norske kirkes trosopplæringstiltak for å skape inkluderende lokalsamfunn på tvers av religiøse forskjeller. Jeg har gjennomgått Ressursbanken, Planbasen og evalueringsrapporter og -bøker. For å starte med det siste, ble det i 2007-utlysningen etterlyst «Prosjekter som gir erfaring med religionsdialog i trosopplæringen» (Engedal og Midttun 2007:76). I 2008 er religionsdialog blant de tiltakene som kom til å bli videreført (Hauglin 2008:52), og dialog for flerkulturell forståelse nevnes blant tiltakene som har vært mest vellykkede (Hauglin 2008:48). Dette viser at det har vært en viss oppmerksomhet på religionsdialog i det overordnede strategiarbeidet.

I Ressursbanken er det funnet i alt fire ressurser som handler om religionsdialog.³ Fra Kirkens Nødhjelp (*Fra ord til handling. Religionsdialog for ungdom*), Mellomkirkelig råd for Den norske kirke (MKR) («*Homo-hore-jøde-terrorist-svarting*» – *sier vi*; utar-

2 Prosjektet «Diapraksis som trosopplæring i flerkulturelle lokalsamfunn» (2014-2016) er støttet av Støst av alt – trosopplæring i Den norske kirke.

3 Merk at søkeordet er «dialog»; prosjekter som omfatter misjon og nyåndelighet er ikke regnet inn.

beidet av Kirkelig dialogsentre i Oslo), Kristent Interkulturelt Arbeid (KIA) (*Det store gjestebudet*),⁴ og Haugerud menighet (*Adventssamlinger; fortellinger fra Bibelen og Koranen*). Seks menigheter får treff på «Gjestebud» i Planbasen, og tre menigheter får treff på «religionsdialog» i Planbasen.

Relativt få trosopplæringsressurser handler altså om trosopplæring for inkluderende fellesskap på tvers av religiøse og kulturelle forskjeller. Den generelle trosopplæringsplanens vektlegging av deltakelse, blant annet gjennom liturgiske aktiviteter og tilrettelegging for eksistensiell undring, kan imidlertid fremme åpenhet og toleranse for andres religion og religiøse praksis. De unge er allerede blitt eksponert for andres religion, gjennom sosial omgang med jevnaldrende og gjennom RLE-faget i skolen.

Med denne informasjonen som bakgrunn, er problemstillingen som artikkelen vil drøfte: *På hvilken måte kan trosopplæringsprosjekter hos menigheter i Den norske kirke være med på å skape inkluderende lokalsamfunn, og hvorvidt kan økt oppmerksomhet på barn og unges åndelige utvikling være til hjelp i dette arbeidet?*

For å kunne besvare denne problemstillingen på en god måte er det først nødvendig å ha en forståelse av åndelig utvikling, og av hvordan åndelig utvikling kan fremme toleranse og nysgjerrighet. Jeg vil også forklare hvordan åndelighet og religiøsitet overlapper, og presentere de ulike stadiene i barn og unge voksnes trosutvikling. Deretter presenteres holdningsendringer blant 15–20-åringene i Norge, som peker i retning av en viss mottakelighet for både åndelig utvikling og arbeid for inkluderende lokalsamfunn. Jeg vil deretter bruke ett diakonalt eksempel,

nemlig Unge Møter Eldre, et tiltak innenfor Grorudalssatsingen i Den norske kirke, for å vise samhandling på tvers av religiøse og kulturelle forskjeller. Jeg vil også vise hvordan tro kan være en ressurs i møte med flerreligiøse og flerkulturelle utfordringer, og presentere noen relevante funn fra forskning på konfirmasjonsundervisningen i nordiske land.

HVA ER ÅNDELIG UTVIKLING?

I *Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence* sier redaktørene i innledningskapitlet:

Given the emergent nature of this area of inquiry, it is premature – and potentially counter-productive – to propose that a single definition could adequately capture the richness, complexity and multidimensional nature of spiritual development

(Roehklepartain et al. 2006:6).

Det anerkjennes altså at forskningsfeltet er nytt. Forfatterne viser likevel til flere foreslåtte definisjoner, der en forståelse av å være en del av en større transcendent virkelighet – som kan inbefatte det hellige – er sentralt (Roehklepartain et al. 2006:5–6; viser til Benson et al. 2003:205–206). En slik forståelse av å være del av noe større gir mening i tilværelsen og understreker den enkeltes bidrag. Lederen av International Association for Children's Spirituality beskriver åndelig utvikling som en endring i bevisstheten mot en dypere helhet eller «ultimate unity» (de Souza 2011).

En slik forståelse kan for noen gi en assosiasjon til new age-tenkning. Dette blir for enkelt. Snarere rommer åndelig utvikling at den enkelte er åpen for en dypere forståelse av innholdet i sitt eget livssyn. For kristne kan det være knyttet til en dypere forståelse av

⁴ KIA hadde en periode en egen prosjektansatt som var tilgjengelig for menighetene, men erfaringene er at det var vanskelig å få menighetene til å bruke heftet og KIAs ressurser. En ny film- og powerpointressurs fra KIA har tittelen «Se verden - se livet».

Gud, Jesus eller Den hellige ånds virke, og for en humanetiker kan forståelsen være knyttet til en klarere forståelse av et felles sekulært normgrunnlag, som menneskerettighetene.

Samtidig rommer åndelig utvikling en styrking av personligheten og personens moralske ansvar. Fem C-er er lansert (Lerner et al. 2007): Character, competence, confidence, connection og caring, og en sjettede C er også foreslått: Contribution (Lerner et al. 2008:6). Sagberg (2012a:72) vektlegger at det er ikke sekularitet, men fremmedgjøring, som er motsatsen til åndelighet.

Ordparet livstolkning og livsmestring er sentrale begreper innenfor trosopplæring (Kirkerådet 2010; Harsem og Jordheim 2011). Disse to begrepene er også egnet til å beskrive barn og unges åndelige utvikling. Trosopplæringsplanen vektlegger «allmenn-danning, personlig og åndelig vekst og ansvarlig livsførsel» (Kirkerådet 2010:16). Sagberg (2012b:122) viser at livstolkning er mer vanlig i bruk i Norge enn begrepet spiritualitet, men han argumenterer for at begrepet spiritualitet er «fruktbart i et samfunn preget av livssynsmangfold» (Sagberg 2012b:121). Siden ordet spiritualitet kan gi nokså ulike assosiasjoner, bruker jeg begrepene åndelighet og åndelig utvikling.

GJENSIDIGHET MELLOM

ÅNDELIGHET OG RELIGIØSITET?

Forbindelsene mellom åndelighet og religiøsitet anerkjennes av mange (Bowers Andrews 1999; Sagberg 2012a; Scott 2003). Førstnevnte peker på at åndelig utvikling hjelper unge til å forstå åndelige og religiøse spørsmål (Bowers Andrews 1999:6; se også Dowling og Scarlett 2006). Scott framholder at skillet mellom åndelighet og religion i Barnekonvensjonen blir problematisk ved forskning på barns åndelige liv (Scott

2003:119).

Andre mener at unges åndelige utvikling fremmes best uten religion, og at religion kan være skadelig for denne åndelige utviklingen (Huckle 2011). Kort fortalt mener Huckle at det å knytte ens åndelige erfaringer til én dogmatisk sannhet ikke åpner for åndelig utvikling. Bedre er det å la de unges sinn formes ved å lage møtesteder med andre som tenker og tror annerledes og slik bidra til refleksjon. Et annet resonnement er som følger: Fordi kristne forståelsesrammer i den vestlige verden har vært dominerende i å beskrive den åndelige dimensjon, blir åndelighet i unges bevissthet knyttet til kristendom. Fordi kristendommen ikke lenger har samme appell til unge, blir åndelige verdier undertrykt. En slik undertrykkelse innebærer mindre mostandsdyktighet mot individualisme og konsumerisme (Hay 2006: 143).

Hay er imidlertid åpen for at det er flere ulike tilnærminger: «A few people see very little difference between religion and spirituality. Many more make a clear distinction.» (Hay 2006:19; se også de Souza 2012:291).

En fruktbar tilnærming for å undersøke religionens rolle kan være å erkjenne skillet mellom tilhørighet til det høyeste vesen eller Gud («ultimate being») og høyeste tilstand eller bevissthet («ultimate state of being») (Roeser et al. 2008:84–85). Begge streber etter noe som i sin effekt vil bidra til å motvirke både individualisme og konsumerisme og fremme ansvar for andre og for naturmiljøet. Den første er uttrykk for en teistisk åndelighet, mens den andre er uttrykk for en kontemplativ åndelighet. Denne siste finner større gjenklang innen østlige religioner, som generelt er mindre dogmatiske enn de mono-teistiske religionene.

Siden den ikke-religiøse forståelsen av åndelig utvikling er i ferd med å bli den domi-

nerende, er det relevant å spørre hvilken rolle areligiøse tankesystemer konkret kan ha i personers åndelige utvikling. Dersom åndelig utvikling forstås å være relatert til en transcendent virkelighet som er bortenfor vår sansbare verden, kan det umiddelbart være vanskelig å se at areligiøse tankesystemer har et eget bidrag. Dersom vekten legges på forståelse av en felles menneskehet, kan en slik forståelse opplagt ha transcendent trekk. Terskelen blir enda lavere dersom man legger vekt på de fem eller seks C-ene nevnt over. Da kreves ingen forståelse av transcendent. Verken religioner eller tankesystemer bør gjøre krav på eierskap til personers åndelige utvikling, men for en kristen er det naturlig at det er kristendommen som er rammen for ens åndelige utvikling.

Hay finner at nesten all forskning på åndelighet inntil nylig har fokusert på Gud, hovedsakelig i tradisjonen fra den kognitive skolen til Piaget (Hay 2006:60). Også psykologer som Erikson og Kohlberg anvender religion for å forklare unges åndelige utvikling (Thompson og Randall 1999), men det er ikke gitt at all religion er positiv for den åndelige utviklingen, siden noen religioner kan bidra til økt lukkethet for verden utenfor. Slik lukkethet kan også hemme selve trosutviklingen (Thompson og Randall 1999:99). Vi skal nå se på Fowlers seks stadier i trosutvikling.

SEKS STADIER I TROSUTVIKLING OG FLERRELIGIØS TOLERANSE

Scott og Magnuson (2006:447) understreker at trosutvikling formes av sin bestemte kontekst. Fowler (1996; 2001:91–116) operer med seks stadier i utviklingen av *menneskelig* tro, ikke utelukkende religiøs tro, og jeg mener disse er relevante for å forstå hvordan åpenhet for andre kan formes som del av ens egen trosutvikling:

- 1 Primaltro (tillit gjennom omsorg; spedbarn);
- 2 intuitiv-projektiv (vekt på det mytiske; tidlig barndom);
- 3 syntetisk-konvensjonell (tilslutning til eller avstand fra tradisjoner; ungdom);
- 4 individuativ-reflekterende (refleksjoner som skaper mer bevisst tro; ung voksen);
- 5 integrerende (aksept av religionens motsetninger og paradokser; voksen);
- 6 universaliserende (innsikt i religionenes motivasjon for uegenytlig handling; voksen).

Sagberg (2012b:99n31) argumenterer for at «integrerende» er den beste oversettelsen av Fowlers begrep «conjunctive» som navn på det femte stadiet, siden det å bygge ned motsetningene er det sentrale på dette stadiet. Sagberg understreker også at ordet «stage» ikke bare kan bety «stadium», men også kan oversettes med «scene» (Sagberg 2012a:73; Sagberg 2012b:119). På denne scenen kan erfaringer og perspektiver utveksles.

Åndelig utvikling gjør oss ut fra dette utgangspunktet til bedre mennesker, der identiteten formes gjennom «å forstå seg selv i en større meningssammenheng» (Sagberg 2012b:129). Tro som hjelp til å utforske tilværelsen og andre menneskers overbevisning er viktig for menneskelig sameksistens. Religiøs tro må imidlertid også ha en transcendent, eksistensiell dimensjon (Sagberg 2012:97–98;101).

Uten å problematisere for mye er det opplagt at noen forblir på stadium 3, altså syntetisk-konvensjonell, mens noen utvikler en forståelse i retning av stadium 6, altså universaliserende. Det å eksponeres for andres tro og troserfaringer kan bidra til denne bevegelsen. Bevegelsen mot de siste stadene vil skje dersom eksponering for andres tro går

sammen med egen refleksjon, og denne refleksjonen er forankret i en grunnleggende åpenhet overfor andre.

Uansett, når vi eksponeres for andres tro, bør vi være i stand til å sette ord på egen tro eller overbevisning. Denne ferdigheten er ikke alltid sterkt utviklet blant etnisk norske, men unge mennesker har i større grad enn de eldre hyppig kontakt med mennesker med forskjellig tro og trospraksis. Den mest inngående norske studien, som også viser utvikling over tid, skal kort presenteres, for å få en forståelse for ungdommer i aldersgruppen 15–20 år sine syn, blant annet på tilstedeværelse i Norge av personer med annen bakgrunn enn norsk og annen religion enn kristendom. Dette er til hjelp for å forstå om norsk ungdom generelt er åpne for «samhandling på tvers».

HVA MENER NORSKE

UNGDOMMER OM TRO, NORSKHET OG ÅPENHET FOR ANDRE?

Data fra Norsk Monitor 2013–2014 er presentert i rapporten *Slik er ungdommen* (Dalen et al. 2014). Vi vil se på gudstro, syn på innvandring, syn på muslimer, syn på å være norsk og framtidssikter. Jeg antar at høy skåre på gudstro og positivt syn på innvandrere og muslimer betyr at personer er mer positive til åndelige verdier. Spørsmålene om det norske er mer komplekst. Som kjent kan nasjonalisme anta mange former, og det er rimelig å hevde at norsk nasjonalisme ikke er spesielt aggressiv. Det er også rimelig å hevde at de som sier å være stolte av å være norsk, gjør dette ut fra tilslutning til den norske velferdsmodellen og norske institusjoner (Dalen et al. 2014:75), altså universalistiske og inkluderende ordninger – ikke utelukkende ut fra etnisk sjåvinisme. Å ha positive framtidssikter må antas å ha positiv innvirkning på ens generelle holdning til andre. Hver av de fem dimensjonene

skal nå kort gjennomgås.

I bare begrenset grad er det en sekulariseringstendens blant unge, med 33 % av 15–20-åringene som tror på Gud, og 30 % som svarer at de er personlig kristne. Andelen som regner seg som personlig kristen, har vært klart økende, noe som må forstås som at det å være personlig kristen i dag er å være «kristen på min måte», mens på 1980-tallet handlet det om å være «bekjennende». Ut fra tallene er det derfor belegg for å si at «den sekulariseringstendensen som vi finner i befolkningen når det gjelder å tro på Gud, gjenspeiles ikke blant de yngste» (Dalen et al. 2014:55).

I synet på innvandring viser også aldersgruppen 15–20 år interessante trekk. Blant nordmenn som helhet har vi ikke sett mer negative holdninger til innvandrere og flyktninger det siste tiåret (Dalen et al. 2014:71). Det er 34 % av 15–20-åringene som sier seg enige i en påstand om at innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. Andelen har holdt seg nokså stabil fra midt på 1990-tallet. For gruppen 21–26 år er denne andelen 24 %, altså hele 10 prosentpoenglavere. Holdningen blant 21–26-åringene var midt på 1990-tallet sammenfallende med 15–20-åringene, men tendensen for 21–26-åringene har siden vært fallende.

På spørsmålet om man liker at vi har fått muslimske trossamfunn i Norge, svarte i 2013 30 % blant 15–20-åringene at de *ikke* likte det, en klar nedgang fra midt på 1990-tallet (Dalen et al. 2014:72). Her er forskjellene til 21–26-åringene betydelig mindre enn for innvandring. Noe enkelt sagt er det en noe større grad av toleranse for islam enn for innvandrere i den yngste aldersgruppen.

65 % av 15–20-åringene svarer bekræftende på spørsmålet om man er stolt over å være norsk. Andelen blant 21–26-åringene

var noe lavere (59 %), men andelene for disse var høyere ved tidligere målinger. Andelen blant de yngste som sier at de er stolte, har økt markant fra tidlig på 2000-tallet, men i begge aldersgrupper var det en tilsvarende topp midt på 1990-tallet. Økonomisk framgang i Norge løftes fram som en viktig forklaring (Dalen et al. 2014:76).

Til slutt, hva gjelder framtidsutsikter, er andelen av 15–20-åringene som mener utviklingen vil bli positiv innenfor 13 definerede samfunnsområder, høyere enn andelen for alle andre aldersgrupper, med unntak for samfunnsområdet «skole». Det er ikke stilt spørsmål om samfunnsområder som eksplisitt berører religion, men religion kan være ett av flere momenter som inngår i en forståelse av samfunnsområdet «samhold», fordi religiøse arenaer kan skape møteplasser og fremme sosialt engasjement. Den høyere optimismen må også ses i sammenheng med at en stor andel (59 %) 15–20-åringer i 2013 er *uenig* i utsagnet «jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker» (Dalen et al. 2014:96). Fra 1980-tallet har det vært en betydelig økning i andelen 15–20-åringer som ikke savner materielle goder, mens endringene for 21–26-åringene er mye mindre. Siden foreldre ofte besørger det 15–20-åringene trenger, har disse ikke møtt så store økonomiske utfordringer.

Tallene indikerer en stor grad av tilfredshet. 15–20-åringer er den eneste aldersgruppen hvor kristendommen holder stand. Fra 2005 har vi blant 15–20-åringene sett økt åpenhet for personer med annen tro, men åpenheten for innvandrere er *ikke* blitt større blant 15–20-åringene de siste årene, i motset-

ning til 21–26-åringene. Den svake støtten til innvandrere reflekteres i en annen undersøkelse av elever i 3. klasse på videregående, som fant at støtten til flyktningers rettigheter var større blant unge muslimer enn blant unge kristne (Botvar 2013:261).

Ord og spørsmål i spørreundersøkelser vil forstås ulikt av ulike personer og av personer som tilhører ulike generasjoner. Derfor er det viktig å ikke tolke disse tallene for langt. Tendensen er likevel at det *ikke* er grunnlag for å hevde at dagens unge er spesielt åpne for personer med ikke-norsk bakgrunn. Tendensen i materialet peker imidlertid i retning av at de unge er mottakelige for transcendent og åndelige spørsmål, ved at andelen troende holder seg stabil, ved at religion anerkjennes, og ved at de unge ikke har utpregede materialistiske holdninger.

DIAPRAKSIS FOR

INKLUDERENDE FELLESSKAP?

Vi har sett at kirkens rolle i lokalsamfunnet er omtalt i trosopplæringsplanen i Den norske kirke, selv om dette ikke er en sentral målsetting i planen. Vekten på lokalsamfunnet er naturlig nok større i diakoniplanen.⁵

Samhandling kan skje på tvers av både kultur og religion. De ressursene som finnes hos personer med en annen konfesjonell bakgrunn, kan nettopp være en ressurs – både ved å revitalisere menighetslivet, og ved å gjøre unge mennesker mer bevisste på sin egen tro og identitet. Samhandling med personer med annen religiøs bakgrunn vil vil også kunne øke bevisstheten på egen tro og identitet.

Groruddalssatsingen i Den norske kirke gir høyst relevante erfaringer for unges sam-

⁵ Det finnes ressurser for å hjelpe menighetene i dette arbeidet. Det teologiske fakultet ved Universitetet i Oslo gjennomførte i 2012–2013 kurset «Dialogisk menighet: Samhandling på tvers av tro og livssyn i lokalsamfunnet» i samarbeid med Kirkelig dialogsentral i Oslo (Presteforeningen 2011), med gode tilbakemeldinger. Kurset er fortsatt tilgjengelig, der prester gis hjelp til å «drive diapraksis så vel som dialog» (Det teologiske fakultet 2013).

handling på tvers. Samarbeidet mellom kirke og bydel, og kirke og skole, har blitt revitalisert de seneste årene. Særlig interessant er Unge Møter Eldre (UME)-prosjektet, som startet i 2013 i regi av Høybråten, Fossum og Stovner sokn. Den første mobiliseringen skjedde gjennom Ungdomsrådet i Stovner bydel, som mobiliserte over 60 unge til å komme på et lanseringsmøte i menighetens lokaler; der de aller fleste er muslimer. Det ble inngått kontrakt med 24 personer, som ikke får lønn, og som møter de eldre på Stovnerskogen og Haugenstua sykehjem (Groruddalen 2014). Nylig er modellen også overført til Grorud bydel, i første omgang Rødtvet sykehjem, og det er interesse i Alna bydel og Furuset sykehjem, i begge tilfeller med diakoner involvert.

Motivasjonen for å starte UME var blant annet at ungdom savner kontakt med eldre og eldre savner samvær med unge mennesker og avveksling i hverdagen (Bergh 2014). Det er et potensiale for samarbeid med flere aktører, blant annet skolene. Dette skyldes primært valgfaget Innsats for andre, som tilbys i ungdomsskolen. Valgfagets formål er blant annet å «gi ungdom en mulighet til å være aktive deltakere i lokalsamfunnet» der ungdom skal gjøres «i stand til å identifisere behov for frivillig arbeid i lokalmiljøet» (Utdanningsdirektoratet 2013). Dersom skolen skal legge til rette for frivillig arbeid, er det lurt å samarbeide med dem som allerede har erfaring med frivillig arbeid.

Det unike med UME i regi av Høybråten-Fossum-Stovner sokn er ikke at det er etablert en besøkstjeneste; dette er utbredt i Oslo (Frivillighetsportalen udatert). Det unike er at denne besøkstjenesten, initiert av en menighet, har lyktes i å rekruttere hovedsakelig unge muslimer. Videre er det unikt at mobiliseringen av disse unge har skjedd uten noen form for løfte om lønn. Ifølge Liv

Bergh, initiativtaker til prosjektet, kan grunnen til den store responsen fra unge muslimer være at det blant muslimer legges stor vekt på respekt for og omsorg for eldre. Mange unge muslimer har ikke sine besteforeldre i Norge, men støttes hjemmefra til å bli med i et organisert besøksopplegg. UME er et prosjekt som utnytter menighetens posisjon i lokalsamfunnet til å fungere som et møtested og til å bli mer synlig og tilgjengelig.

Denne tenkningen er begrunnet og tydeliggjort i heftet *Liv i mangfoldig fellesskap. Om å fornye diakonien i europeiske lokalsamfunn* (Den norske kirke og Kirkens Bymisjon 2014; Haugen 2015). Kort fortalt er målet å gi hjelp til å leve sammen, på tross av ulikheter, ved å understreke menneskets gjensidige avhengighet, behov for respekt, og relasjonelle natur.

Å understreke lokalmenighetens rolle i lokalsamfunnet og alles bidrag til gode og inkluderende fellesskap er ikke noe nytt. Integrering – et tverrpolitisk mål som etter introduksjonslovens §1 forstås som «nyankomne innvandreres mulighet for deltakelse i yrkes- og samfunnslivet ...» – er svært viktig for å unngå utenforskap og parallellsamfunn. Selv om det er lett å være enig i dette, reiser spørsmålet seg: Hva har dette med trosopplæring å gjøre?

TROSOPPLÆRING FOR INKLUDERENDE FELLESSKAP?

Vil egen trosidentitet være til hjelp i møte med flerkulturelle og flerreligiøse utfordringer? I Diapraaksis-prosjektet sin søknad om midler fra Kirkerådets Seksjon for barn, unge og trosopplæring heter det: «Et sentralt premiss er at barn og ungdom blir mer bevisst sin egen tro og identitet gjennom møtet med og samhandlingen med mennesker som har en annen kulturell og religiøs

bakgrunn.» Jeg er ikke kjent med kvantitative undersøkelser som kan bekrefte denne premissen eller antakelsen, men en kvalitativ undersøkelse blant unge kristne fant økt refleksjonsevne over egen religiøse identitet ved å *samtale* med personer med en annen religion (Stene 2009:84; se også Svendsen 2010). Ut fra undersøkelsene som ble vist til i det aller første avsnittet i artikkelen, er det all mulig grunn til å tro at også *samhandling* med personer med annen religion fremmer økt refleksjonsevne over egen tro og religiøs identitet. Slik refleksjonsevne er sentralt i personers åndelige utvikling, som Lerner understreker at vil fremme egenskapene som uttrykt i de fem (eller seks) C-er.

Svendsens undersøkelse – der alder ikke er oppgitt – fant at respondentene fra to ulike menigheter i Oslo svarte mindre positivt på spørsmål om hvordan tilstedeværelsen av andre religioner påvirker deres *kollektive* kristne identitet, sammenlignet med spørsmål vedrørende *individuell* kristen identitet. Å bevare kristendommens privilegerte posisjon i samfunnet var viktig for disse, noe som vil bli vanskeligere ved større grad av likebehandling med andre religioner. Det er ikke urimelig at personer som har erfaring med den særlig privilegerte posisjonen Den norske kirke har hatt, vil oppleve de siste årenes religionspolitiske endringer som mer dramatiske enn personer som ikke har tilsvarende historiske erfaringer.

Trosopplæring er den arenaen hvor Den norske kirke i størst grad kan fremme *kristendoms kjennskap* og gjennom dette legge grunnlaget for en tilhørighet til Den norske kirke. I motsetning til Finland, som vektlegger kunnskapsoverføring for å fremme trosoverbevisning, er Den norske kirke i sin konfirmasjonsundervisning opptatt av troserfaring gjennom opplevelsesebaserte aktiviteter som

gir rom for undring og eksistensiell refleksjon (Holmqvist og Afdal 2015). Disse finner også at språket som brukes i den generelle trosopplæringsplanen, er abstrakt – selv om de lokale planene kan konkretisere formidlingen gjennom bibelske fortellinger.

En undersøkelse gjort før dagens trosopplæringsplan ble vedtatt, finner at norske konfirmanter i løpet av konfirmanntiden blir mer positive enn finske konfirmanter til å snakke om Gud med andre, men i mindre grad enn finske konfirmanter rapporterer å ha økt sin kunnskap om hva kristen tro innebærer (Christensen et al. 2010:187; se også Niemelä 2010:98–99). Når konfirmanter bes om å vurdere «relasjonen til kirken», svarer mange i Norge og Finland at konfirmasjonstiden har bidratt positivt (69 og 68 prosent), mens de tilsvarende tallene for konfirmanter i Sverige og Danmark er henholdsvis 27 prosent og 35 prosent (Niemelä 2010:94). Niemelä viser også at konfirmasjonstiden i Norge og Finland fremmer «religiøse mål» i større grad enn i Sverige og Danmark, slik konfirmanterne ser det, men forskjellene her er mindre mellom de fire landene (fra 75 prosent i Finland til 54 prosent i Danmark). Uten å gå inn i forskjeller og likheter mellom konfirmasjonsundervisningen i de fire landene er den positive holdningen hos norske konfirmanter en indikasjon på at praksis og erfaringer i opplæringen gir positive resultater. Dette burde inspirere til mer diapraksis.

AVSLUTNING

Jeg har argumentert i artikkelen for at åndelig og religiøs utvikling kan sees som overlappende, og en slik forståelse er også å se i Den norske kirkes tenkning om trosopplæring som uttrykt i plan for trosopplæring. Trygghet på egen religion må forstås som en ressurs i møtet med personer med en annen

religiøs bakgrunn (Kirkerådet 2010:3),⁶ hvis religion og identitet ofte er tett sammenbundet (Laird Iversen 2012). Norsk Monitor 2013–2014 indikerer at 15–20-åringer er relativt åpne for religion og ikke-materielle verdier. Det er et åpent spørsmål om dette vil fremme «samhandling på tvers», som er sentral i diapraksis-tenkningen, men jeg mener at dette indikerer at initiativer med diapraksis kan ha gode forutsetninger for å lykkes.

Internasjonalt er det gjennomført langt mer forskning på konfirmasjonsopplæring enn på trosopplæring generelt. I den grad det flerreligiøse omtales i studier av konfirmasjonstiden, er det knyttet til behovet for økt tydelighet som følge av andre religioners tilstedeværelse (Pettersson 2010:234), og en tilsvarende begrunnelse gis for viktigheten av trosopplæring (Nordberg og Maridalen menigheter udatert). Johnsen (2014:137) finner i sin phd-avhandling om trosopplæring at bibelfortellinger bidrar til å etablere distinksjoner mellom egen og andres religion. Tydelighet og religiøs distinksjon vil ikke nødvendigvis fremme toleranse i møte med andre religioner. Som vi så i omtalen av de seks stadier hos Fowler, vil noen forbli på det syntetisk-konvensjonelle stadiet, også etter eksponering for andres religion. For andre vil en slik eksponering fremme egenrefleksjon og hjelp til å nå nye stadier i sin trosutvikling som del av en generell åndelig utvikling.

I trosopplæringsplanen er det relativt få konkrete eksempler på hvordan trosopplæringen kan gi hjelp til å skape gode og inkluderende lokalsamfunn, med samhandling på tvers av religion og kultur. Det er legitimt å mene at flerreligiøs forståelse ikke bør være en prioritert del av trosopplærin-

gen, og at dette må overlates til skolen. De få ressursene på menighetsnivå i Den norske kirke for å fremme flerreligiøs forståelse som del av trosopplæringen, er kanskje ikke overraskende.

Flere gode argumenter finnes – i tillegg til trosstyrking gjennom dialog – for hvorfor menighetene i Den norske kirke kan bruke trosopplæring som en av flere arenaer til å bygge inkluderende lokalsamfunn. Jeg vil nøye meg med å peke på at å forkynne evangeliet gjennom praktisk handling er en del av den gjeldende diakonidefinisjonen til Den norske kirke, og trosopplæring og diakoni bør forsterke hverandre gjensidig. Menighetene er de sivilsamfunnsinstitusjonene som antakelig har mest ressurser, både personellmessig og økonomisk – og tiltak innenfor diapraksis-feltet kan generere nye offentlige midler. Til sist, som trosfelleskap må menighetene se utover seg selv, og ta sin del av ansvaret for eget lokalsamfunn.

LITTERATUR

- Benson, Peter L., Eugene C. Roehlkepartain og Stacey P. Rude. 2003. "Spiritual Development in Childhood and Adolescence: Toward a Field of Inquiry", *Applied Developmental Science* 7(3), s. 205–213.
- Bergh, Liv. 2014. *Unge møter eldre* [online]. Tilgjengelig: <http://oslo.kirken.no/hfs/artikkel/article/832401> [2.juni 2015].
- Botvar, Pål Ketil. 2013. "Religion and Attitudes towards Socio-Economic Human Rights. An Empirical Study of Young Adults in Norway". I: Johannes A. van der Ven og Hans-Georg Ziebertz (red): *Human Rights and the Impact of Religion*. Leiden: Brill, 243–263.

6 Hele setningen i kirkerådsdirektorens forord lyder: «Trygghet på egen religiøs tilhørighet er viktig i et mangfoldig samfunn som utfordrer til toleranse og religionsdialog.» Toleranse representerer det laveste nivået av «anerkjennelse». Det er stor toleranse blant kristne ledere for andres religiøse tradisjoner; se Furseth et al. 2015:155.

- Bowers Andrews, Arlene. 1999. "Securing Adequate Living Conditions for Each Child's Development". I: Bowers Andrews, Arlene og Natalie Hevener Kaufman (red): *Implementing the U.N. Convention on the Rights of the Child: A Standard of Living Adequate for Development*, Westport: Praeger, s. 1–16.
- Christensen, Leise, Duncan Dormor, Ida Marie Høeg, Wolfgang Ilg og Kati Niemelä. 2010. "Protestant Confirmation in European Perspective". I: Sylvie Collins-Major og Pink Dundelion (red): *Religion and Youth*. Farnham: Ashgate, s. 181–189.
- Dalen, Erik, Jan-Paul Brekke og Ingrid Hågård Bakkede. 2014. *Norsk Monitor 2013–2014: Slik er ungdommen*. Oslo: Ipsos MMI.
- de Souza, Marian. 2012. "Connectedness and connectedness: the dark side of spirituality – implications for education", *International Journal of Children's Spirituality* 17(4), s. 291–303.
- de Souza, Marian. 2011. "Promoting Inter-spiritual education in the classroom: Exploring the perennial philosophy as a useful strategy to encourage freedom of religious practice and belief", *Journal of Religious Education* 59(1): s. 27–37.
- Den norske kirke og Kirkens Bymisjon. 2014. *Liv i mangfoldig fellesskap. Om å fornye diakonien i europeiske lokalsamfunn*. Oslo: Den norske kirke og Kirkens Bymisjon. [Oversettelse av *Seeking Conviviality, Re-forming Community Diakonia in Europe* (Det lutherske verdensforbund og interdiac)].
- Det teologiske fakultet. 2013. *Dialogisk menighet: Samhandling på tvers av tro og livssyn i lokalsamfunnet teol4531V* [online]. Tilgjengelig: <http://www.tf.uio.no/studier/evu/kurs/diapraksis> [10. juni 2015].
- Dewey, John. 2008. "Å gjøre en erfaring". I: Kjersti Bale og Arnfinn Bø-Rygg (red): *Estetisk teori: En antologi*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 196–213 [oversettelse av "Art as experience" fra 1934].
- Dowling, Elizabeth M. og W. George Scarlett. 2006. *Encyclopedia of Religious and Spiritual Development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Engedal, Leif Gunnar og Ann Midttun. 2007. "Vurdering av reformens støttestruktur – mentorordning, kompetansenettverk og utviklingsprosjekter". I: Otto Hauglin (red): *Evaluering av Trosopplæringsreformen. Videreutvikling og oppsummering av forsøkene. Underveissrapport 3*. Oslo: Diakonhjemmet Høgskole og Det teologiske menighetsfakultet, s. 52–84.
- FN. 1989. *Question of a convention on the rights of the child, Report of the Working Group, E/CN.4/1989/48*.
- Fowler, James W. 1996. *Faithful Change. The Personal and Public Change of Post-modern Life*. Nashville: Abingdon Press.
- Fowler, James W. 2001. *Weaving the New Creation. Stages of Faith and the Public Church* (oppretrykk). Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers.
- Frivillighetsportalen. udatert. "Nettverket for besøkstjenester i Oslo" [online]. Tilgjengelig: <http://www.frivillighetsportalen.no/web/12624> [2.juni 2015].
- Furseth, Inger, Pål Repstad, Sivert Skålvoll Urstad og Ole-Edvin Utaker. 2015. "Tros- og livssynssamfunnene og deres ledere – innadvendte eller utadvendte? ". I: Inger Furseth (red): *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 139–168.
- Groruddalen. 2014. "Stovner-ungdom møter eldre" (9. oktober) [online]. Tilgjengelig: http://groruddalen.no/index.php?page=vis_nyhet&NyhetID=13579 [2.juni 2015].

- Harsem, Inga og Kari Jordheim. 2011. *Livstolkning og Livsmestring Et hefte til inspirasjon i trosopplæringsarbeid! Diakonhjemmet Høgskole Rapport 2011/7*. Oslo: Diakonhjemmet Høgskole.
- Haugen, Hans Morten. 2015. "Approaches to Inclusive and Equitable Societies: Diaconal perspectives", *Diaconia. Journal for the Study of Christian Social Practice* 6(2), s. 150–166.
- Hauglin, Otto. 2008. *Trosopplæring i forsøksprosjektene – og i de andre menighetene. Delrapport 4*. Oslo: Diakonhjemmet Høgskole og Det teologiske menighetsfakultet.
- Hay, David, med Rebecca Nye. 2006. *The Spirit of the Child* (rev. utg.) London: Jessica Kingsley Publishers.
- Holmqvist, Morten. 2015. *Learning religion in confirmation: Mediating the material logics of religion. An ethnographic case study of religious learning in confirmation within the church of Norway. Dr-avhandling*. Oslo: Det teologiske menighetsfakultet.
- Holmqvist, Morten and Geir Afdal. 2015. "Modes of Learning and the Making of Religion: The Norwegian and Finnish curricula for confirmation," *Nordic Journal of Religion and Society* 28 (1): 1-20
- Huckle, Jacob. 2011. "Worship has no place in schools", *The Guardian* [online]. Tilgjengelig: <http://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2011/jan/13/worship-schools-spiritual-development> [2.juni 2015].
- Johnsen, Elisabeth Tveito. 2014. *Religiøs læring i sosiale praksiser : en etnografisk studie av mediering, identifisering og forhandlingsprosesser i Den norske kirkes trosopplæring*, phd-avhandling. Oslo: Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Kirkerådet. 2010. *Plan for trosopplæring. Gud gir – Vi deler*. Oslo: Kirkerådet for Den norske kirke.
- Kirkerådet. 2008. *Plan for diakoni* [vedtatt på Kirkemøtet 2007]. Oslo: Kirkerådet for Den norske kirke.
- Krupka, Bernd og Ingrid Reite (red). 2010. *Mellom pietisme og pluralitet : konfirmasjonsarbeid i fire nordiske land i et empirisk perspektiv*. Oslo: Prismet Bok.
- Laird Iversen, Lars. 2012. "Når religion blir identitet", *Kirke & Kultur* 117(3), s. 258–270.
- Leirvik, Oddbjørn. 2003. "15 år med kristen-muslimsk dialog i Norge", *Norsk Tidsskrift for Misjon* 57(3), s. 131–145.
- Lerner, Richard M., Amy E. Alberts og Deborah L. Bobek. 2007. "Thriving Youth, Flourishing Civil Society How positively developing young people may contribute to democracy and social justice". I: Bertelsmann Stiftung (red): *Civic engagement as an educational goal*. Guterslöh: Verlag Bertelsmann Stiftung, s. 21–35.
- Lerner, Richard M., Robert W. Roesser og Erin Phelps. 2008. "Positive Development, Spirituality and Generosity in Youth". I: Lerner, Richard M., Robert W. Roesser og Erin Phelps (red): *Positive Youth Development & Spirituality. From Theory to Research*. West Coshohocken, PA: Templeton Foundation Press, s. 3–22.
- Niemelä, Kati. 2010. "Vad får de ut av det hela? Religiösa mål och resultat av konfirmanntarbete i fyra nordiska länder". I: Krupka, Bernd og Ingrid Reite (red). 2010. *Mellom pietisme og pluralitet : konfirmasjonsarbeid i fire nordiske land i et empirisk perspektiv*. Oslo: Prismet Bok, s. 90–107.
- Nordberg og Maridalen menigheter. Udatert. *Hva er trosopplæring?* [online]. Tilgjengelig: <http://www.barnogtro.no/trosopplaering-i-hjemmet> [2. juni 2015].
- Pettersson, Per. 2010. "Varför är det så store skillnader i konfirmationens popularitet i

- de nordiske l nderne?". I: Bernd Krupka og Ingrid Reite (red): *Mellom pietisme og pluralitet : konfirmasjonsarbeid i fire nordiske land i et empirisk perspektiv*. Oslo: Prismet Bok, s. 216–237.
- Presteforeningen. 2011. *Dialogisk menighet: Samhandling på tvers av tro og livssyn i lokalsamfunnet – 10 stp* [online]. Tilgjengelig: <http://www.prest.no/2011/12/22/dialogisk-menighet-samhandling-pa-tvers-av-tro-og-livssyn-i-lokalsamfunnet-10-stp-2> [10. juni 2015].
- Rasmussen, Lissi. 1997. *Diaprasis og dialog mellom kristne og muslimer*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Roeser, Robert W., Sonie S. Issac, Mona Abo-Zena, Aeric Brittan og Stephen C. Peck. 2008. "Self and Identity Processes in Spirituality and Positive Youth Development". I: Lerner, Richard M., Robert W. Roeser og Erin Phelps (red): *Positive Youth Development & Spirituality. From Theory to Research*. West Coshohocken, PA: Templeton Foundation Press, s. 74–105.
- Roehklepartain, Eugene C., Peter L. Benson, Pamela Ebstyn King og Linda M. Wagener. 2006. "Spiritual Development in Childhood and Adolescence. Moving to the Scientific Mainstream" I: Roehklepartain, Eugene C., Pamela Ebstyn King, Linda M. Wagener og Peter L. Benson (red): *Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 1–15.
- Sagberg, Sturla. 2012a. «Gir det mening å snakke om barns spirituelle utvikling?», *Psykologisk Tidsskrift* 15(1): s. 69–73.
- Sagberg, Sturla. 2012b. *Religion, verdier og danning. Barns m te med de store spørsmål i livet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Scott, Daniel G. 2003. "Spirituality in Child and Youth Care: Considering Spiritual Development and "Relational Consciousness"", *Child & Youth Care Forum*, 32(2), s. 117–131.
- Scott, Daniel G. og Douglas Magnuson. 2006. "Integrating Spiritual Development into Child and Youth Care Programs and Institutions". I: Roehklepartain, Eugene C., Pamela Ebstyn King, Linda M. Wagener og Peter L. Benson (red): *Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 445–457.
- Stene, Synnøve Orvik. 2009. *Mot en ny forståelse? Perspektiver på religiøs identitet og forståelse av dialog blant unge kristne og muslimer*, masteroppgave. Oslo: Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Svendsen, Vebjørn. 2010. *Et møte med de andre – et møte med oss selv. Kristen identitet i en flerreligiøs norsk kontekst*, masteroppgave. Oslo: Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
- Thompson, Ross A. og Brandy Randall 1999. "Children's Spiritual Development". I: Bowers Andrews, Arlene og Natalie Hevener Kaufman (red): *Implementing the U.N. Convention on the Rights of the Child: A Standard of Living Adequate for Development*, Westport: Praeger, s. 87–104.
- Utdanningsdirektoratet. 2013. *Innsats for andre. Formål*. [online]. Tilgjengelig: <http://www.udir.no/kl06/IFA1-01/Hele/Formaal> [2. juni 2015].